מחשבת ישראל · ראשונים

שמונה פרקים

רבנו משה בן מימון [הרמב"ם]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

שמונה פרקים

רבנו משה בן מימון [הרמב"ם]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/שמונה-פרקים/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 4
פרק א 4
פרק ב 7
פרק ג 7
פרק ד 8
פרק ה 14
פרק ו 16
פרק ז 18
פרק ח 20

הקדמה

הנה בארנו בפתיחת זה החבור מה היתה הסבה בשום המחבר זאת המסכתא בזה הסדר, וזכרנו גם כן רוב התועלת בזאת המסכתא, ויעדנו פעמים רבות במה שקדם מזה החבור לדבר בזאת המסכתא בענינים מועילים, ולהאריך בה קצת אריכות מפני שהיא אף על פי שתראה מבוארת קלה להבין לעשות מה שבכללה אינו קל על כל בני אדם, ואין כל עניניה גם כן מובנים מבלי פירוש ארוך עם היותו מביאה אל שלמות גדול והצלחה אמתית, ומפני זה ראיתי להרחיב בה המאמר, וכבר אמרו ז"ל האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דאבות, ואין אצלנו מעלה גדולה מחסידות אלא הנבואה, והיא המביאה אליה כמו שאמרו חסידות מביאה לידי רוח הקודש, הנה התבאר מדבריהם שעשות מוסרי זאת המסכתא מביא לידי נבואה, והנני עתיד לבאר אמיתת הדבר ההוא מפני שהיא כוללת על חלק גדול מהמדות. וראיתי להקדים קודם שאתחיל בפירוש הלכה הלכה פרקים מועילים ידע מהם האדם הקדמות, ויהיו לו גם כן כמפתח במה שאני עתיד לפרש, ודע שהדברים שאומרם באלו הפרקים, ובמה שיבא מן הפירוש אינם ענינים בדיתים אני מעצמי, ולא פירושים שחדשתים, ואמנם הם ענינים לקטתים מדברי החכמים במדרשות ובתלמוד וזולתו מחבוריהם, ומדברי הפילוסופים גם כן הקדומים והחדשים, ומחבורים הרבה מבני אדם, ושמע האמת ממי שאמרו, ואפשר שאביא פעמים מאמר אחד כלו מספר מפורסם בלשונו, ואין בכל זה רוע, ואיני מתפאר במה שאמרו מי שקדם, שאני כבר התודעתי בזה, ואף על פי שלא אזכור אמר פלוני אמר פלוני שזה אריכות אין תועלת בו, ואפשר שהיה מביא שם האיש ההוא לחשוב מי שאין חיך לו שהדבר ההוא נפסד, ובתוכו רע, שלא יבינהו, ומפני זה ראיתי שלא לזכור האומר, שכוונתי התועלת לקורא ולבאר לו הענינים הגנוזים בזאת המסכתא, ואני מתחיל עתה לזכור הפרקים אשר ראיתי להקדים הנה לפי כוונתי, והם שמונה פרקים:

פרק א

דע שנפש האדם נפש אחת ויש לה פעולות רבות חלוקות, יקראו קצת הפעולות הם נפשות, ויחשב בעבור זה שיש לאדם נפשות רבות כמו שחשבו הרופאים, עד ששם ראש הרופאים פתיחת ספרו שהנפשות שלש, טבעית, וחיונית, ונפשית, ופעמים שיקראו כחות וחלקים עד שיאמר חלקי הנפש, וזה השם יעשוהו הפילוסופים הרבה פעמים ואינם רוצים באמרם חלקי שהיא מתחלקת כהחלק הגופות, אבל הם מונים פעולותיה החלוקות שהם לכלל הנפש כחלקים לכל המחובר מהחלקים ההם:

ואתה יודע שתיקון המדות הוא רפואת הנפש וכחותיה, וכמו שהרופא אשר ירפא הגופות צריך שידע תחילה הגוף אשר ירפאהו כלו וחלקיו מה הם, ר"ל גוף האדם, וצריך שידע איזה דברים יחלוהו וישמר מהם, ואיזה דברים יבריאוהו ויכון אליהם, כן רופא הנפש והרוצה לתקן המדות צריך שידע הנפש בכללה וחלקיה ומה יחלה אותה ומה יבריאה:

ומפני זה אומר שחלקי הנפש הם חמשה, הזן והוא הנקרא הצומח, והמרגיש, והמדמה, והמתעורר, והשכלי, וכבר הקדמנו בזה הפרק שדברינו אינו רק בנפש האדם, כי כח המזון שיזון בו האדם על דרך משל אינו כח המזון שיזון בו החמור והסוס, כי האדם נזון בחלק הזן מן הנפש האנושית, והחמור נזון בחלק הזן מן הנפש החמורית, והתמר נזון בחלק הזן מן הנפש אשר לה, ואמנם יאמר על הכל נזון בשתוף השם לבד, לא שהענין אחד בעצמו, וכן יאמר על האדם ובעלי חיים מרגיש בשתוף השם לבד, לא שההרגש אשר באדם הוא ההרגש אשר בשאר בעל חיים, ולא הרגש אשר בזה המין הוא ההרגש בעצמו אשר במין האחר, אבל כל מין ומין מאשר לו נפש יש לו נפש אחת בלתי נפש האחר, ויתחייבו מנפש זה פעולות, ומנפש זה פעולות אחרות, ואפשר שתדמה פעולה לפעולה, ויחשב בשתי הפעולות שהן דבר אחד בעצמו ואין הדבר כן. והמשל בזה שלשה מקומות חשוכים, האחד מהם זרחה עליו השמש והאיר, והשני זרח עליו הירח והאיר, והשלישי הודלק בו הנר והאיר, הנה כל אחד מהם נמצא בו האור אבל סבת זה האור ופועלו השמש, ופועל אחר הירח, ופועל האחר האש. כן פועל הרגשת האדם הוא נפש האדם, ופועל הרגשת החמור, הוא נפש החמור, ופועל רגשת הנשר הוא נפש הנשר, ואין להם ענין שיקבצם אלא שתוף השם בלבד, והבן זה הענין שהוא נפלא מאד, יכשלו בו הרבה מן המתפלספים, ויחייבו ממנו הרחקות ודעות בלתי אמיתיות:

ואשוב אל כוונתנו בחלקי הנפש ואומר, החלק הזן ממנו הכח המושך, והמחזיק, והמעכל, והדוחה למותרות, והמגדל, והמוליד לדומה, והמבדיל הליחות, עד שתפרש מה שצריך להזון בו ומה שצריך לדחותו, והדברים על אלו השבע כחות ומה יעשו ואיך יעשו ובאיזה איברים פעולתם יותר נגלה ויותר נראה ומה מהם נמצא תמיד ומה יכלה מהם לזמן קצוב זה כלו ראוי למלאכת הרפואות, ואין צורך לו בזה המקום:

והחלק המרגיש ממנו הכחות החמשה המפורסמות אצל ההמון, הראות, והשמע, והטעם, והריח, והמשוש, והוא נמצא בכל שטח הגוף, ואין לו אבר מיוחד כמו שיש לארבעה כחות:

והחלק המדמה הוא הכח אשר יזכור רשומי המוחשים אחר העלמם מקרבת החושים אשר השיגום, וירכיב קצתם אל קצתם ויפריד קצתם מקצתם, ולזה ירכיב זה הכח מן העניינים אשר השיגם, ענינים שלא השיגם כלל, ואי אפשר להשיגם, כמו שידמה האדם ספינת ברזל רצה באויר, ואדם שראשו בשמים ורגליו בארץ, ובהמה באלף עין על דרך משל והרבה מאלו הנמנעות ירכיבם הכח המדמה וימציאם בדמיון:

ובכאן טעו המדברים הטעות המגונה הגדול אשר בנו עליו פנת חטאתם בחלוקת המחויב, והאפשר, והנמנע, שהם חשבו, או הביאו בני אדם לחשוב, כי כל מדומה אפשר, ולא ידעו שזה הכח ירכיב ענינים שמציאותם נמנע, כמו שזכרנו:

והחלק המתעורר הוא הכח אשר בו ישתוקק האדם לדבר אחד או ימאסהו, ומזה הכח יבוא מן הפעולות בקשת הדבר והבריחה ממנו, ובחירת דבר אחד והתרחק ממנו, והכעס והרצון, והפחד והגבורה, והאכזריות והרחמנות, והאהבה והשנאה, והרבה מאלו המקרים הנפשיים, וכלי אלו הכחות כל איברי הגוף, ככח היד על לקיחת הדבר ועל נגיעתו, וכח הרגל על ההליכה, וכח העין על הראות, וכח הלב להתגבר או לירא, וכן שאר איברי הגוף הנראים והנסתרים הם וכחותיהם כלים לזה הכח המתעורר:

והחלק השכלי הוא הכח הנמצא לאדם אשר בו ישכיל, ובו יהיה ההשתכלות, ובו יקנה החכמות, ובו יבדיל בין המגונה והנאה מן הפעולות, ואלו הפעולות מהן מעשי, ומהן עיוני, והמעשי ממנו מלאכת מחשבת וממנו מחשבי, והעיוני הוא אשר בו ידע האדם הנמצאות שאינן משתנות על מה שהן עליו, והם אשר יקראו חכמות סתם, והמלאכת מחשבת הוא הכח אשר בו ילמד המלאכות, כנגרות, ועבודת האדמה, והרפואות, והמלחות, והמחשבי הוא הכח אשר בו ישתכל בדבר אשר ירצה לעשותו בעת אשר ירצה לעשותו אם אפשר לעשותו אם לא. ואם אפשר איך צריך שיעשה. זה שיעור מה שצריך שנזכור מענין הנפש הנה.

ודע שזאת הנפש האחת אשר קדם ספור כחותיה או חלקיה היא כחומר, והשכל לה צורה, וכשלא תגיע לה הצורה, יהיה מציאות ההכנה בה לקבל הצורה ההיא לבטלה, וכאלו היא מציאות הבל, והוא אמרו גם בלא דעת נפש לא טוב, ר"ל שמציאות הנפש שלא תגיע אליה הצורה אבל תהיה נפש בלא דעת לא טוב, אבל הדברים על הצורה, והחומר, והדעות כמה הם ואיך יגיעו אין זה מקומו ולא יצטרך במה שנרצהו לדבר על המדות, והוא יותר ראוי בספר הנבואה אשר זכרנו ובכאן אפסוק בזה הפרק ואתחיל באחר:

פרק ב

דע שהעבירות והמצות התוריות אמנם ימצאו בשני חלקים מחלקי הנפש, והוא החלק המרגיש והחלק המתעורר לבד, ובשני אלו החלקים יהיו כל העבירות והמצות, אמנם החלק הזן והחלק המדמה אין מצוה בו ולא עבירה, שאין לדעת ולבחירה באחד משניהם מעשה כלל, ולא יוכל האדם בדעתו לבטל מעשיהם או למעטם מפעולה אחת, הלא תראה ששני החלקים האלה, ר"ל הזן והמדמה, יעשו בעת השינה מה שאין כן בשאר כחות הנפש. אך החלק השכלי יש בו מבוכה, אבל אני אומר שיש בזה הכח גם כן מצוה ועבירה לפי אמונת דעת בטל או אמונת דעת אמיתי, אבל אין בו מעשה שיאמר עליו שם מצוה או שם עבירה סתם, ולזה אמרתי למעלה שבשני החלקים ההם ימצאו העבירות והמצות.

אמנם המעלות הם שני מינים, מעלות המדות ומעלות שכליות, וכנגדם שני מיני הפחיתיות, אמנם המעלות השכליות הם ימצאו לחלק השכלי, מהן החכמה והיא ידיעת הסבות הרחוקות והקרובות אחר ידיעת מציאות הדבר אשר יחקרו סבותיו, ומהן השכל אשר ממנו השכל העיוני, והוא המגיע לנו בטבע ר"ל המושכלות הראשונות, וממנו שכל נקנה ואין זה מקומו, ומהן זכות התבונה וטוב ההבנה והוא לעמוד על הדבר ולהבינו מהרה בלא זמן או בזמן קרוב ופחיתיות זה הכח הפך אלו או שכנגדם. אבל מעלות המדות ימצאו לחלק המתעורר לבדו, והחלק המרגיש בזה הענין אינו רק שמש לחלק המתעורר, ומעלות זה החלק רבות מאד, כזהירות (כלומר ירא חטא), והנדיבות, והיושר, והענוה, והשפלות, וההסתפקות, (והוא שקראו חכמים עשירות באמרם איזהו עשיר השמח בחלקו), והגבורה (והאמונה) וזולתם, ופחיתיות זה החלק הוא לחסר באלו או להוסיף בהם. אבל החלק הזן והמדמה לא נאמר בו מעלה ולא פחיתות, אך יאמר שהוא זן על יושר או על בלתי יושר כמו שיאמר שפלוני עכולו טוב, או בטל עכולו, או נפסד דמיונו או הוא מדמה על יושר, ואין בזה כלו לא מעלה ולא פחיתות, וזהו מה שרצינו זכרו בזה הפרק:

פרק ג

אמרו הקדמונים יש לנפש בריאות וחולי כמו שיש לגוף בריאות וחולי, ובריאות הנפש הוא שתהיה תכונתה ותכונת חלקיה תכונות שתעשה בהן תמיד הטובות והפעולות הנאות, וחוליה הוא שתהיה תכונתה ותכונת חלקיה תכונות שתעשה בהן תמיד הרעות והפעולות המגונות, אמנם בריאות הגוף וחליו מלאכת הרפואות תחקור עליו, וכמו

שחולי הגופות ידמו להפסד הרגשותם במה שהוא מתוק שהוא מר, ובמה שהוא מר שהוא מתוק, ויצירו הנאות בצורת בלתי נאות, ותחזק תאותם ותרבה הנאתם בענינים אין הנאה בהם כלל לבריאים, ואפשר שיהיה בהן צער כאכילת העפר והפחם והדברים העפוצים מאד והחמוצים מאד וכיוצא באלו מן המזונות אשר לא יתאוו להם הבריאים אבל ימאסו אותם, כן חולי הנפשות ר"ל הרעים ובעלי המדות הרעות ידמו במה שהוא רע שהוא טוב ובמה שהוא טוב שהוא רע, והרשע יתאוה לעולם הפלגות אשר הם באמת רעות וידמה בעבור חלי נפשו שהם טובות.

וכמו שהחולים כשידעו חלים ולא ידעו מלאכת הרפואות ישאלו הרופאים ויודיעום מה שצריך לעשותו ויזהירום ממה שידמוהו ערב ויכריחום לקחת הדברים הנמאסים המרים עד שיבריאו גופותם וישובו לבחור בטוב ולמאוס ברע, כן חולי הנפשות צריך להם שישאלו החכמים אשר הם רופאי הנפשות ויזהירום מן הרעות ההם אשר יחשבו בהן שהן טובות, וירפאו אותם במלאכה אשר ירפאו בה מדות הנפש אשר אזכרה בפרק שאחר זה.

אמנם חולי הנפשות אשר לא ירגישו בחלים וידמו בו שהוא בריאות, או ירגישו בו ולא יתרפאו, אחריתם למה שיהיה אחרית החולה כשימשך אחר הנאותיו ולא יתרפא שהוא ימות בלא ספק. אבל המרגישים והם נמשכים אחר הנאותיהם אמרה בהם התורה האמיתית מספרת דבריהם, כי בשרירות לבי אלך וגו', ר"ל שהוא יכוין לרוות צמאו והוא יוסיף לעצמו צמא, אך על שאינם מרגישים דבר שלמה הרבה אמר, דרך אויל ישר בעיניו, ושומע לעצה חכם, ר"ל שומע לעצת החכם (חכם), מפני שהוא יודיעהו הדרך שהוא ישר באמת לא אשר יחשבהו הוא ישר, ואמר יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות, ואמר בחולי הנפשות האלה בהיותם בלתי יודעים מה יזיקם ומה יועילם דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו, אך מלאכת רפואת הנפשות היא כמו שאספר בזה הפרק הרביעי:

פרק ד

המעשים הטובים הם המעשים השווים הממוצעים בין שתי קצוות ששתיהן רע, האחת מהן תוספות, והשנית חסרון, והמעלות הן תכונות נפשיות וקנינים ממוצעים בין שתי תכונות רעות, האחת מהן יתירה והאחרת חסרה, מן התכונות האלה יתחייבו הפעולות ההם, והמשל בו הזהירות שהיא מדה ממוצעת בין רוב התאוה ובין העדר הרגשת ההנאה, והזהירות היא מפעולות הטוב ותכונות הנפש אשר יתחייב ממנה הזהירות היא

מעלת המדות, אבל רוב התאוה הוא הקצה הראשון והעדר הרגשת ההנאה לגמרי הוא הקצה האחרון, ושניהם רע גמור, ושתי תכונות הנפש אשר מהן יתחייב רוב התאוה, והיא התכונה היתירה, והעדר ההרגשה, והיא התכונה החסרה, שתיהן יחד פחיתיות מפחיתיות המדות:

וכן הנדיבות ממוצע בין הכילות והפזור, והגבורה ממוצעת בין המסירה לסכנות ובין רך הלבב, והסלסול ממוצע בין ההתנשאות ובין הנבלה, והענוה ממוצעת בין הגאוה ושפלות הרוח, וההסתפקות ממוצע בין אהבת הממון והעצלה, וטוב לב ממוצע בין הנבלה ויתרון טוב הלבב, (ומפני שאין למדות האלה שם ידוע בלשננו צריך לפרש ענינים ומה שרוצים בו הפילוסופים, לב טוב קורים מי שכל כוונתו להטיב לבני אדם בגופו ובממנו ועצתו בכל יכולתו בלתי שישיגהו נזק או בזיון והוא האמצעי, הנבל הוא הפך זה והוא מי שאינו רוצה להועיל לבני אדם בדבר אפילו במה שאין בגו חסרון ולא טורח ולא נזק, והוא הקצה האחרון, ויתרון טוב הלבב הוא שעושה הדברים הנזכרים בלב טוב, ואפילו אם ישיגהו בזה נזק גדול או בזיון או טורח רב או הפסד מרובה, והוא הקצה הראשון), והסבלנות ממוצע בין הכעס והעדר הרגשת חרפה ובוז, ובושת פנים ממוצע בין העזות והביישנות (פי' נראה מדברי רבותי' ז"ל שביישן אצלם הוא מי שיש לו רוב בושת, ובוש פנים הוא הממוצע מאמרם לא הביישן למד, ולא אמרו אין בוש פנים, ואמרו בוש פנים לגן עדן, ולא אמרו הביישן לגן עדן, ולזה סדרתים כך), וכן שאר, לא יצטרכו לשמות מונחות להם כשיהיו הענינים מובנים בהכרח:

והרבה פעמים יטעו בני אדם באלו הפעולות, ויחשבו אחת הקצוות טוב ומעלה ממעלות הנפש, פעמים יחשבו הקצה הראשון טוב כמו שיחשבו המסירה לסכנות מעלה, ויקראו המוסרים עצמם לסכנות גבורים, וכשיראו מי שהוא בתכלית ואת מדה ר"ל שמוסר עצמו לסכנות ומוסר עצמו למיתה בכוונה, ופעמים ינצל במקרה, ישבחוהו בזה ויאמרו שהוא גבור, ופעמים יחשבו הקצה האחרון שהוא טוב ויאמרו על פחות הנפש שהוא סבלן, ועל העצל שהוא שמח בחלקו, ועל נעדר הרגשת ההנאות לעובי טבעו שהוא נזהר (כלומר ירא חטא), ועל זה המין מן הטעות יחשבו גם כן הפזור, ויתרון טוב הלבב מן הפעולות הטובות, וזה כלו טעות, ואמנם ישובח באמת המצוע, ואליו צריך לאדם לכוין, וישקול פעולותיו כלם תמיד עד שיתמצעו:

ודע שאלו המעלות והפחיתיות אשר למדות לא יגיעו ויתישבו בנפש רק בכפול הפעולות הבאות מן המדה ההיא פעמים רבות בזמן ארוך והרגילינו בהם, ואם היו הפעולות ההם טובות יהיה המגיע לנו מעלה, ואם היו רעו יהיה המגיע לנו פחיתות, ומפני שאין האדם

בטבעו מתחילת ענינו בעל מעלה, ולא בעל חסרון, כמו שנבאר בפרק השמיני, והוא ירגיל בלא ספק פעולות מקטנותו כפי מנהג קרוביו ואנשי ארצו, ואפשר שיהיו הפעולות ההם ממוצעות, ואפשר שיהיו מותירות או מחסרות, כמו שספרנו ותהיה נפשו חולה. וראוי שילכו ברפואתו בדרך רפואת הגופות בשוה, וכמו שהגוף כשיצא משיוויו נראה על איזה צד נטה ויצא ונעמוד כנגדו בהפכו עד שישוב אל השיווי, וכשתשוה נסלק ידינו מן ההפך ונשוב לעשות לו מה שיעמידהו על שיוויו, כן נעשה במדות בשוה, והמשל בו כשנראה אדם שהיתה לו תכונה בנפשו יחסר בה נפשו (מכל טובה לרוב הכילות), וזה פחיתות מפחיתיות הנפש והפועל אשר יעשהו מפעולות הרע כמו שבארנו בזה הפרק, וכשנרצה לרפאות זה החולי, לא נצוהו (להרגיל) בנדיבות שזהו כמי שירפא מי שגבר עליו החום בדבר (הממוצע) השוה שלא יבריאהו מחליו, אבל צריך שנביאהו לפזר פעם אחר פעם, ויכפול מעשה הפזור פעמים רבות עד שתסור מנפשו התכונה המחייבת לכילות, ויקרוב מהגיע לו תכונת הפזור, ואז נסלק ממנו פעולות הפזור ונצוהו להתמיד על פעולות הנדיבות וישקוד עליהם ולא יותיר ולא יחסר:

וכן כשנראהו מפזר נצוהו לעשות פעולות הכילות ולשנותם, אבל לא ישנה פועל הכילות פעמים רבות כשנותו פועל הפזור, וזה החדוש הטוב הוא סדר הרפואה וסודה, והוא ששוב האדם מן הפזור לנדיבות יותר קל ויותר קרוב משובו מן הכילות לנדיבות, וכן שוב נעדר הרגשת ההנאה נזהר (וירא חטא) יותר קל ויותר קרוב משוב בעל התאוות נזהר, ולזה נכפול על בעל התאוות פעולות העדר ההנאה יותר משנכפול על נעדר ההרגשה פעולות התאוה, ונחייב על רך הלבב מסירת עצמו לסכנות יותר ממה שנחייב המוסר עצמו לסכנות רכות הלבב, ונרגיל הנבל ביתרון טוב הלבב יותר משנרגיל מי שיש לו יתרון לב טוב בנבלה, זהו סדר רפואת המדות וזכרהו:

ולזה הענין לא היו החסידים מניחים תכונת נפשותיהם תכונה הממוצעת בשוה, אך היו נוטים מעט לצד היותר או החסר על דרך (הסייג) והשמירה, ר"ל על דרך משל שהיו נוטים מן הזהירות לצד העדר הרגשת ההנאה מעט, ומן הגבורה לצד מסירת עצמו בסכנות מעט, ומטוב הלבב לצד יתרון טוב הלבב מעט ומן הענוה לצד שפלות הרוח מעט וכן בשאר, ואל זה הענין רמזו באמרם לפנים משורת הדין. אבל מה שעשו (אותם) החסידים בקצת הזמנים וקצת אנשים מהם גם כן מנטות אחר הקצה האחר כצום, וקום בלילות, והנחת אכילת בשר ושתיית היין, והרחק הנשים, ולבוש הצמר והשער, ושכינת ההרים, והתבודד במדברות לא עשו דבר מזה אל דרך הרפואה כמו שזכרנו ולהפסד אנשי המדינה גם כן כשיראו שהם נפסדים בחברתם וראות פעולותיהם עד שיפחדו

מהפסד מדותיהם בעבורם, ועל כן ברחו מהם למדברות ולמקום שאין שם אדם רע כמאמר הנביא ירמיה ע"ה, מי יתנני במדבר מלון אורחים ואעזב את עמי ואלכה מאתם כי כלם מנאפים עצרת בוגדים.

וכאשר ראו הסכלים שהחסידים עשו אלה הפעולות, ולא ידעו כוונתם, חשבו שהם טובות וכוונו אליהם בחשבם שיהיו כמותם, ויענו גפותם בכל מיני עינוי, ויחשבו שהם קנו לעצמם מעלה ומדה טובה ושעשו טוב, ושבה יתקרב האדם לשם, כאלו השם שונא הגוף ורוצה לאבדו, והם לא ידעו שאלו הפעולות רעות ושבהן יגיע פחיתות מפחיתיות הנפש. ואין להמשילם אלא לאיש שאינו יודע במלאכת הרפואות כשיראה מבקיאים מן הרופאים שהשקו חולים נוטים למות (סם שנקרא בערבי) שחם אלחנטל (ובלעז קולקונטות), ואסקמוניא (בלעז אשקמוניא), והצבר (ובלעז אלואי) וכיוצא בהם, ופסקו מהם המזון ונתרפאו מחלים ונמלטו מן המות הצלה גמורה, ואמר הסכל ההוא אחר שאלו הדברים מרפאים מן החולי כל שכן שיעמידו הבריא על בריאותו או יוסיפו בה, והתחיל לקחת אותם תמיד, ולהתנהג בהנהגת החולים שהוא יחלה בלא ספק, כן אלו הם חולי הנפשות בלא ספק בלקחם הרפואה על הבריאות:

וזאת התורה התמימה המשלמת אותנו כמו שהעיד עליה יודעה, תורת י"י תמימה משיבת נפש, עדות י"י נאמנה מחכימת פתי, לא זכרה דבר מזה, ואמנם כוונה להיות האדם טבעי הולך בדרך האמצעיה, יאכל מה שיש לו לאכול בשויי, וישתה מה שיש לו לשתות בשווי, ויבעול מה שמותר לו לבעול בשווי, וישכון המדינות ביושר ואמונה לא שישכון במדברות ובהרים, ולא שילבש השער והצמר ולא שיענה גופו, והזהירה מזה לפי מה שבא בקבלה אמר בנזיר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש, ואמרו ז"ל וכי על איזה נפש חטא זה, על שמנע עצמו מן היין, והלא הדברים קל וחומר אם מי שציער עצמו מן היין צריך כפרה, המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה. ובדברי נביאנו וחכמי תורתינו ראינו שהם מכוונים אל השווי ושמירת נפשם וגופם על מה שתחייבהו התורה, וענה השם ית' על יד נביאו למי ששאל לצום יום אחד בשנה אם יתמיד עליו אם לא, והוא אמרם לזכריהו אבכה בחדש החמישי הנזר כאשר עשיתי זה כמה שנים, וענה אותם כי צמתם וספוד בחמישי ובשביעי זה שבעים שנה הצום צמתוני אני וכי תאכלו וכי תשתו הלא אתם האוכלים ואתם השותים, אחר כן צוה אותם ביושר ובמעלה לבד לא בצום, והוא אמרו להם כה אמר י"י צבאות לאמר משפט אמת שפטו וחסד ורחמים עשו איש את אחיו, ואמר אחר כן כה אמר י"י צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיו לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים והאמת

והשלום אהבו, ודע שאמת הם המעלות השכליות מפני שהן אמיתיות לא ישתנו כמו שזכרנו בפרק השני, והשלום הם מעלות המדות אשר בהם יהיה השלום בעולם. ואשוב אל כוונתי שאם יאמרו אלו המתדמים באומות מאנשי תורתינו, שאיני מדבר כי אם בהם, שהם אינם עושים מה שעושים אותו מהטריח גופותם ופסוק הנאותיהם אלא על דרך הלמוד לכחות הנפש, כדי שיהיו נוטים אל הצד האחד מעט כפי מה שבארנו בזה הפרק שראוי שיהיה האדם כן, זהו טעות מהם כאשר אבאר.

והוא שהתורה לא אסרה מה שאסרה ולא צוותה מה שצוותה אלא מפני זאת הסיבה ר"ל כדי שנתרחק מן הצד האחד יותר על צד ההרגל, שאסור המאכלת האסורים כולם, ואסור הבעילות האסורות, והאזהרה על הקדשה ומה שהצריך בכתובה וקדושים, ועם כל זה אינה מותרת תמיד אבל תאסר בעת הנדה והלידה (ועם כל ה) גזרו חכמי תורתינו למעט המשגל ומנעוהו ביום כמו שבארנו בסנהדרין, וזה כולו אמנם ציוהו השם להתרחק מקצה רוב התאוה רוחק גדול ולצאת מן המיצוע אל צד העדר הרגשת ההנאה מעט עד שתתיישב ותתחזק בנפשותינו תכונת הזהירות. וכן כל מה שבתורה מנתינת המעשרות, והלקט, והשכחה, והפאה, והפרט, והעוללת, ודין שמיטה, ויובל, והצדקה די מחסורו, זה כולו קרוב מיתרון טוב לבב עד שנרחק מקצה הנבלה רוחק גדול ונקרב מקצת יתרון טוב לבב עד שיתחזק לנו לב טוב. ובזאת הבחינה בחון רוב המצות תמצאם כלם שהן מלמדות ומרגילות כחות הנפש, כמו שאסר הנקימה, והנטירה, וגאולת הדם באמרו לא תקום ולא תטור, עזוב תעזוב, הקם תקם, עד שיחלש כח הכעס והרוגז, וכן השב תשיבם, עד שתסור תכונת הכילות, וכן מפני שיבה תקום, והדרת פני זקן וגו', כבד את אביך וגו', לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך וגו', עד שתסור תכונת העזות ותגיע תכונת הבושת.

ואחר כן הרחיק מן הקצה האחרון ר"ל רוב הבושת ואמר הוכיח תוכיח את עמיתך וגו', לא תגור ממנו וגו', עד שיסור רוב הבושת גם כן ונשאר בדרך האמצעי, וכשיבוא האיש הסכל בלא ספק וישתדל להוסיף על אלו הדברים, כמו שיאסור המאכל והמשתה מוסף על מה שנאסר מן המאכלים, או יאסר הזווג מוסף על מה שנאסר מן הבעילות, ויתן כל ממונו לעניים או להקדש מוסף על מה שבתורה מן הצדקות ועל ההקדשות ועל הערכים יהיה עושה מעשים הרעים והוא לא ידע ויגיע אל הקצה האחר ויצא מן המיצוע לגמרי. ולחכמים בזה הענין דבר לא שמעתי כלל יותר נפלא ממנו והוא בגמרא דבני מערבא בפרק התשיע מנדרים דבר מגנות המקבלים על עצמם שבועות ונדרים עד שישארו כעין אסורים, אמרו שם בזה הלשון, רב אידי בשם רבי יצחק לא דייך מה שאסרה לך התורה

אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים, וזה הוא הענין אשר זכרנו בשוה בלא תוספת ובלא חסרון:

הנה התבאר מכל מה שזכרנוהו בזה הפרק שצריך לכוין אל הפעולות הממוצעות ושלא יצא מהן אל קצה מן הקצוות אלא על צד הרפואה ולעמוד כנגדו בהפך, כמו האדם היודע במלאכת הרפואות כשיראה מזגו שנשתנה מעט שינוי לא ישכח ולא יניח החולי להתחזק עד שיצטרך אל רפואה חזקה בתכלית, וכשידע שאבר מאבריו חלוש ישמרהו תמיד ויתרחק מדברים המזיקים לו, ויכוין למה שיועילהו עד שיבריא האבר ההוא, או עד שלא יוסיף חולשה, כן האדם השלם צריך לו שיזכור מדותיו תמיד וישקול פעולותיו ויבחון תכונת נפשו יום יום, וכל מה שיראה נפשו נוטה לצד קצה מן הקצוות ימהר ברפואה ולא יניח התכונה הרעה להתחזק בשנות מעשה הרע כמו שזכרנו, וכן ישים לנגד עיניו המדות הפחותות אשר לו, וישתדל לרפאותם תמיד כמו שהקדמנו שאי אפשר לאדם מבלתי חסרון, שהפילוסופים כבר אמרו כבד הוא ורחוק שימצא מי שהוא בטבע למעלות כלם ר"ל למעלות המדות ולמעלות השכליות מזומן מוכן, אבל ספרי הנביאים נמצא זה בהם הרבה, אמר הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה, מה יצדק אנוש עם אל ומה יזכה ילוד אשה, ושלמה ע"ה אמר סתם כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא.

ואתה יודע שאדון הראשונים והאחרונים משה רבינו (ע"ה) כבר אמר אליו השם יען לא האמנתם בי להקדישני, על אשר מריתם את פי במי מריבה, על אשר לא קדשתם אותי, זה כולו וחטאו ע"ה הוא שנטה לצד אחד מן הקצוות ממעלה ממעלות המדות והוא הסבלנות כאשר נטה לצד הרגזנות באמרו שמעו נא המורים וגו'. דקדק עליו השם שיהיה אדם כמוהו כועס לפני עדת ישראל במקום שאין ראוי בו הכעס, וכיוצא בזה בדין האיש ההוא הוא חלול השם מפני שמתנועותיו כולם ומדבריו היו למדים והיו מקוים להגיע בהם אל הצלחת העולם הזה והעולם הבא, ואיך יראה עליו הכעס והוא מפעולות הרע, כמו שבארנו, ולא יבא כי אם מתכונה רעה מתכונות הנפש, אבל אמרו בענין מריתם בי הוא כמו שאבאר, והוא שלא היה מדבר עם סכלים ולא עם מי שאין לו מעלה, אבל עם אנשים שהקטנה שבנשיהם היתה כיחזקאל בן בוזי כמו שזכרו החכמים, וכל מה שיאמר או יעשה יבחנוהו, וכאשר ראוהו שכעס אמרו שהוא ע"ה אין לו פחיתות מדה ולולי שהיה ידוע שהשם כעס עלינו בבקשת המים ושאנחנו הכעסנוהו יתברך לא היה כועס, ואנחנו לא מצאנו לשם ית' שכעס בדברו אליו בזה הענין, אבל אמר קח את המטה והשקית את העדה, ואת בעירם. והנה יצאנו מכוונת השער אבל התרנו ספק

מספקי התורה שנאמרו בו דברים רבים ונשאל פעמים רבים איזה חטא חטא, וראה מה שנאמר בו, ומה שאמרנו בו אנחנו, והאמת יראה דרכו:
ואשוב לכוונתי כי כשיהיה האדם שוקל פעולותיו תמיד ומכוין אל אמצעותם יהיה במדרגה העליונה ממדרגות בני אדם, ובזה יתקרב אל השם וישיג אל טובו, וזהו הדרך השלם שבדרכי העבודה, וכבר זכרו החכמים זה הענין וכתבו עליו ואמרו כל השם אורחותיו זוכה ורואה בישועתו של הקב"ה שנאמר ושם דרך אראנו בישע אלהים, אל תקרא ושם דרך אלא ושם דרך, ושומה הוא השעור והסברא, וזהו הענין אשר פירשנו בזה הפרק כלו בשוה, וזה שעור מה שראינוהו שצריך בזה הענין:

פרק ה

צריך לאדם שיעביד כחות נפשו כלם לפי הדעת כפי מה שהקדמנו בפרק אשר לפני זה, וישים לנגד עיניו תמיד תכלית אחת, והוא השגת השם ית' כפי יכולת האדם ר"ל לדעת אותו, וישים פעולותיו כולם תנועותיו ומנוחותיו וכל דבריו מביאים לזאת התכלית, עד שלא יהיה בפעולותיו דבר מפועל ההבל, ר"ל פועל שלא יביא אל זאת התכלית.
והמשל בו שישים הכוונה באכילתו, ושתייתו, ומשגלו, ושנתו ויקיצתו, ותנועתו, ומנוחתו בבריאות גופו לבד, והכוונה בבריאות גופו שתמצא הנפש כליה בריאים שלמים לקנות בחכמות וקנות מעלות המדות (ומעלות) השכליות עד שיגיע לתכלית ההיא. ועל זה ההקש לא תהיה אז כוונתו אל ההנאה לבד עד שיבחר מן המזון והמשתה הערב וכן בשאר ההנהגה, אבל יכוין אל המועיל, וכשיזדמן שיהיה ערב יהיה, וכשיזדמן שיהיה בלתי ערב יהיה, או יכוין אל הערב על דרך חכמת הרפואות כמי שחלשה תאותתו למאכל ויעירהו במזונות המתובלות הערבות, שנפש האדם מתאוה להם, וכן אם תתעורר עליו לחה שחורה יסירה בשמיעת הניגונים ובמיני זמר, והטיול בגנות והבנינים הנאים, וחברת הצורות היפות וכיוצא בזה ממה שירחיב הנפש ויסור המרה השחורה ממנה, והכוונה בכל זה שיבריא גופו, ותכלית הכוונה בבריאות גופו לקנות חכמה, וכן כשיתעסק בקנות הממון יהיה תכלית כוונתו בקבוצו שיוציאהו במעלות, ושימצאהו לחושי גופו ולהמשיך מציאותו עד שישיג וידע מהש"י מה שאפשר לדעתו:
ועל זה ההקש יש למלאכת הרפואות מבוא גדול מאוד במעלות ובידיעת השם, ובהגיע אל ההצלחה האמיתית ויהיה למודה ובקשתה עבודה מן העבודות הגדולות, ולא תהיה אז כאריגה והנגרות, כי בה נשער פעולתינו וישובו פעולות אנושיות מביאות אל המעלות והאמיתות, כי האדם כשיבא ויאכל מזון ערב אל החיך טוב הריח שנפש אדם מתאוה

לו והוא מזיק ואפשר שיהיה סבה לחולי קשה או למיתות פתאום, זה ובהמות (אצלי) שוים, ואין זה פועל האדם מאשר הוא אדם, אמנם הוא פועל אדם מאשר הוא בעל חיים נמשל כבהמות נדמו, ואמנם יהיה פועל אנושי כשיאכל המועיל לבד ופעמים יניח הערב ויאכל הנמאס כפי בקשת המועיל וזה פועל לפי הדעת ובזה נבדל האדם בפעולותיו מזולתו, וכן כשיבעול כשיתאוה מבלתי שישמור הנזק והתועלת, יש לו זה הפועל מאשר הוא בעל חיים לא מאשר הוא אדם. ואפשר שתהיה הנהגתו כלה לפי המועיל, כמו שזכרנו, אלא שישים תכליתו בריאות גופו ושלמותו מן החלים לבד, ואין זה חסיד, כי כמו שבחר זה הנאת הבריאות, בחר זה האחר הנאת המאכל או הנאת המשגל וכולם אין תכלית אמתית לפעולתה, אבל הנכון שישים תכלית כל מה שיתעסק בו בריאות גופו והמשך מציאתו על השלימות כדי שישארו כלי כחות הנפש אשר הם אברי הגוף שלמים, ותתעסק נפשו מבלתי מונע במעלות המדות ובמעלות השכליות, וכן כל מה שילמדהו מן החכמות ומן הדעות.

מה שהוא מהן דרך לתכלית ההיא, אין בו דין ודברים, ומה שאין תועלת לו בתכלית ההיא כשאלות החשבון, וספר החרוטים, והתחבולות, ולהרבות משאלות ולהנדסה, ומשיכת המשקלים והרבה כיוצא באלו יהיה הכוונה בהם לחדד השכל, והרגל הכח השכלי בדרכי והמופת עד שיגיע לאדם קנין ידיעת ההקש המופתי מזולתו, ויהיה לו זה דרך שיגיע בה לידיעת אמיתת מציאות השם.

וכן דברי האדם כולם אין צריך שידבר אלא במה שיביא לנפשו בו תועלת או ידחה היזק מנפשו או מגופו, או בחכמה או במעלה או בשבח מעלה או מעולה או לגנות גנות או מגונה, כי קללת בעלי החסרונות וזכרם לגנות אם יהיה הכוונה בו לחסרם אצל בני אדם עד שיתרחקו מהם ולא יעשו כמעשיהם הוא מחויב והיא מעלה, הלא תראה אמרו ית' כמעשה ארץ מצרים וגו' וכמעשה ארץ כנען, וספרו הסדומיים וכל מה שבא במקרא מגנות בעלי החסרונות וזכרם לגנאי ושבח הטובים והגדלתם אין הכוונה בו רק מה שזכרתי לך עד שימשכו בני אדם אחרי דרך הטובים האלה, ויתרחקו מדרך הרעים ההם. וכשישים האדם כוונתו אל זה הענין יבטל מפעולותיו ויחסר ממאמריו הרבה מאד, כי מי שיכוין אל זה הענין לא יתעורר לפתח הכלים בזהב או לעשות רקום זהב בבגדיו, האלהים אם לא יכוין בזה להרחיב נפשו כדי שתבריא, וירחיק ממנה חליה עד שתהיה בהירה זכה לקבל החכמות, והוא אמרם (ז"ל) דירה נאה ואשה נאה ומטה מוצעת לתלמידי חכמים, כי הנפש תלאה ותעכר המחשבה בהתמדת עיון הדברים העכורים כמו שילאה הגוף בעשות המלאכות הכבדות עד שינוח וינפש ואז ישוב למזגו השוה,

כן צריכה הנפש גם כן להתעסק במנוחת החושים כעיון לפתוחים ולענינים הנאים עד שיסור ממנה הליאות, כמו שאמרו כי חלשי רבנן מגירסא, ויחשוב שעל זה הצד לא יהיו אלה רעות ולא מעשה הבל ר"ל עשית הפתוחים והציורים בבניינים ובכלים ובגדים:

ודע שזאת המדרגה היא מדרגה עליונה מאד וחמורה לא ישיגוה אלא מעט ואחר הרגל גדול מאד, וכשיזדמן מציאות אדם שזהו ענינו איני אומר שהוא למטה מהנביאים ר"ל שישמש כחות נפשו כולם, ושישים תכלית ידיעת השם ית' לבד ולא יעשה מעשה גדול או קטון, ולא ידבר דבר אלא שהפועל ההוא או הדבר ההוא מביא למעלה או למה שמביא אל מעלה והוא יחשוב וישתכל בכל פועל ותנועה ויראה אם יביא אל התכלית ההיא או לא יביא ואז יעשהו:

וזהו אשר בקש ממנו ית' שנכוין אליו באמרו ואהבת את י"י אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך, ר"ל בכל חלקי נפשך שתעשה תכלית כל חלק ממנה תכלית אחת והוא לאהבה את י"י, וכבר הזהיר הנביא ע"ה על זה הענין גם כן ואמר בכל דרכיך דעהו, ופירשו חכמים ואמרו אפילו לדבר עבירה ר"ל שתשים לפועל ההוא תכלית והוא האמת אע"פ שיש בו עבירה מצד אחד, וכבר כללו חכמים ע"ה זה הענין כלו בקצרה במלות מועטות מורות על כל זה הענין הוראה שלימה מאד עד שאתה כשתבחן קוצר המלות איך ספרו זה הענין הגדול העצום כלו אשר חברו בו חבורים ולא השלימוהו, תדע שנאמר בכח אלהי בלא ספק, והוא אמרם בצואותיהם וכל מעשיך יהיו לשם שמים, וזה הוא הענין אשר ביארנוהו בזה הפרק, וזה שיעור מה שראינוהו ראוי לזכרו הנה לפי זאת ההקדמה:

פרק ו

אמרו הפילוסופים שהמושל בנפשו אע"פ שעשה המעשים הטובים והחשובים, הוא עושה אותם והוא מתאוה אל הפעולות הרעות ונכסף אליהם, ויכבוש את יצרו, ויחלוק בפעולותיו על מה שיעירוהו אליו כחותיו ותאותו ותכונת נפשו, ויעשה הטובות והוא מצטער בעשיתם (ונזוק), אבל החסיד הוא נמשך בפעולתו אחר מה שתעירהו אליו תאותו ותכונתו ויעשה הטובות והוא מתאוה ונכסף אליהן, ובהסכמה מן הפילוסופים שהחסיד יותר חשוב ויותר שלם מן המושל בנפשו, אבל אמרו אפשר שיהיה המושל בנפשו כחסיד בענינים רבים, ומעלתו למטה ממנו בהכרח, להיותו מתאוה לפועל הרע, ואע"פ שאינו עושה אותו מפני שתשוקתו לרע היא תכונה רעה בנפש.

וכבר אמר שלמה כיוצא בזה אמר נפש רשע אותה רע, ואמר בשמחת החסיד במעשה הטובות, והצטער מי שאינו צדיק בעשיתם, זה המאמר שמחה לצדיק עשות משפט, ומחיתה לפועלי און, זהו הנראה מדברי הנביאים נאות למה שזכרוהו הפילוסופים. וכאשר חקרנו דברי חכמים בזה הענין, נמצא להם שהמתאוה לעבירות והנכסף אליהם יותר חשוב ויותר שלם מאשר לא מתאוה אליהם, ולא יצטער בהנחתם, עד שאמרו שכל אשר יהיה האיש יותר חשוב ויותר שלם תהיה תשוקתו לעבירות והצטערו בהנחתן יותר גדול, והביאו בזה הדברים ואמרו כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו, ולא דים זה אלא שאמרו ששכר המושל בנפשו גדול לפי רוב צערו במשלו בנפשו, ואמרו לפום צערא אגרא, ויותר מזה שהם ציוו שיהא האדם מתאוה לעבירות, והזהירו מלומר שאני בטבעי לא אתאוה לזאת העבירה ואע"פ שלא תאסרה התורה, והוא אמרם רבן שמעון בן גמליאל אומר לא יאמר אדם אי אפשי לאכול בשר בחלב, אי אפשי ללבוש שעטנז, אי אפשי לבוא על הערוה, אלא אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי:

ולפי המובן בפשוטי שני המאמרים בתחלת המחשבה הן סותרים זה את זה, ואין הענין כן, אבל שניהם אמת, ואין חלוף בניהם כלל, והוא שהרעות אשר הן אצל הפילוסופים רעות הן אשר אמרו שמי שלא יתאוה אליהם יותר חשוב ממי שיתאוה אליהם ויכבוש את יצרו מהן, הם הענינים המפורסמים אצל כל בני אדם שהן רעות, כשפיכות דמים, וגזילה, וגניבה, ואונאה, ולהזיק למי שלא הרע לו, ולגמול רע למיטב לו, ולבזות האב והאם, וכיוצא באלו, והם המצות אשר אמרו בהם חכמים דברים שאלמלא לא נכתבו ראוים היו לכתבן, ויקראו אותם קצת חכמינו האחרונים אשר חלו חלי המדברים המצות השכליות, ואין ספק שהנפש אשר תכסוף לדבר מהם ותשתוקק אליו שהיא חסרה, ושהנפש החשובה לא תתאוה לדבר מאלו הרעות כלל ולא תצטער בהמנעה מהם, אבל הדברים שאמרו (עליהם) החכמים שהכובש יצרו מהם יותר חשוב וגמולו יותר גדול, הם התורות השמעיות, וזה אמת שאלמלא התורה לא היו רעות כלל, ומפני זה אמרו שצריך האדם שיניח נפשו אוהבת אותם ולא יביא לו מונע מהם אלא התורה, ובחן חכמתם ע"ה ובמה המשילו, שהם לא אמרו אל יאמר אדם אי אפשי להרוג את הנפש, אי אפשי לגנוב, אי אפשי לכזב, אלא אפשי ומה אעשה (ואבי שבשמים גזר עלי), אבל הביאו דברים שמעיים כולם, בשר בחלב, ולבישת שעטנז, ועריות, ואלו המצות וכיוצא בהם הם אשר קראם השם חקותי אמרו חוקים שחקקתי לך אין לך רשות להרהר בהם ואומות העולם משיבין עליהם והשטן מקטרג עליהן, כגון פרה אדומה, ושעיר המשתלח וכו', ואשר קראו אותם האחרונים שכליות יקראו מצות כפי מה שבארו החכמים. והנה

התבאר מכל מה שאמרנו איזו מן העבירות יהיה מי שלא השתוקק אליהם יותר חשוב מן המשתוקק אליהם וכובש יצרו מהם, ואיזו מהם יהיה הענין בהפך, וזה חדוש נפלא בהעמיד שני המאמרים ולשונם מורה על אמיתת מה שבארנוהו, וכבר נשלמה כוונת זה הפרק:

פרק ז

הרבה ימצא במדרשות ובהגדות ויש ממנו בתלמוד שמן הנביאים מי שיראה השם מאחרי מחיצות רבות, ומהם מי שיראהו מאחרי מחיצות מועטות לפי קרבתם אל השם ולפי מעלתם בנבואה, עד שאמרו משה רבינו ראה השם מאחרי מחיצה אחת בהירה כלומר מזהירה והוא אמרם הסתכל באספקלריא המאירה עינים, ואספקלריא שם המראה הנעשית מגוף מזהיר כשהם וזכוכית כמו שהתבאר בסוף כלים:

והכוונה בזה הענין מה שאומר לך, והוא שאנחנו בארנו בפרק השני שהמעלות מהן שכליות ומהן מעלות מדות, וכן הפחיתיות מהן פחיתיות שכליות כסכלות, ומעוט ההבנה, ורוחק התבונה, ומהן פחיתיות מדות כרוב התאוה, והגאוה, והרוגז, והכעס, והעזות, ואהבת הממון, והדומה להן, והן רבות מאד, וכבר זכרנו הסדר בידיעתם בפרק רביעי, ואלו הפחיתיות כלם הם המחיצות המבדילות בין האדם ובין השם יתעלה, אמר הנביא מבאר זה כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם, יאמר שעונותינו והם אלו הרעות כמו שזכרנו הם המחיצות המבדילות ביניכם ובינו יתי:

ודע שכל נביא לא יתנבא אלא אחר שיהיו לו המעלות השכליות כלם ורוב מעלות המדות והחזקות שבהן, והוא אמרם אין הנבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר, וחכם הוא הכולל המעלות השכליות בלא ספק, ועשיר הוא ממעלות המדות ר"ל ההסתפקות, מפני שהם קוראים המסתפק עשיר, והוא אמרם בגדר העשיר אי זהו עשיר השמח בחלקו ר"ל שיספיק לו במה שהמציא לו זמנו ולא יכאב במה שלא המציא לו, וכן גבור הוא גם כן ממעלות המדות ר"ל שינהיג כחותיו כפי הדעת (והעצה) כמו שבארנו בפרק החמישי, והוא אמרם אי זהו גבור הכובש את יצרו:

ואין מן מתנאי הנביא שיהיו אצלו כל המעלות המדות עד שלא תפחיתהו פחיתות ששלמה הנביא העיד עליו הכתוב, בגבעון נראה י"י אל שלמה, ומצאנו לו פחיתות מדות והיא רוב התאוה בבאור בהרבות הנשים וזה מפעולות תכונות רוב התאוה, ואמר מבאר הלא על אלה חטא שלמה. וכן דוד ע"ה נביא אמר לי דבר צור ישראל, ומצאנו אותו בעל אכזריות, ואע"פ שלא שמש בה אלא בגוים ובהריגת הכופרים והיה רחמן לישראל, אבל

בא בבאור בדברי הימים שהשם לא הרשהו לבנות בית המקדש ולא היה ראוי בעיניו לזה לרוב מה שהרג, אמר לא אתה תבנה בית לשמי כי דמים רבים שפכת. ומצאנו באליהו ז"ל מדת הרגזנות, ואע"פ ששמש בה בכופרים ועליהם היה כועס, אבל בארו החכמים שהשם לקחו ואמר לו שאינו ראוי (למשול) בבני אדם מי שיש לו קנאה כמה שיש לך, כי ימיתם, וכן מצאנו בשמואל שפחד משאול, וביעקב שירא מפגישת עשו, אלו המדות וכיוצא בהם, הם מחיצות הנביאים ע"ה, ומי שיש לו מהם שתי מדות או שלש בלתי ממוצעות כמו שבארנו בפרק הרביעי, נאמר בו שראה הש"י מאחר שתי מחיצות או שלש:

ולא תרחיק היות חסרון קצת המדות ממעט במדרגת הנבואה שאנחנו מצאנו קצת פחיתיות המדות ימנעו הנבואה לגמרי ככעס, אמרו כל הכועס אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו והביאו ראיה מאלישע אשר נסתלקה ממנו הנבואה כאשר כעס עד שהסיר כעסו, והוא אמרו ועתה קחו לי מנגן וגו'. והאנחה והדאגה שיעקב אבינו (ע"ה) כל ימי התאבלו על יוסף נסתלקה ממנו רוח הקודש, עד שנתבשר בחייו אמר ותחי רוח יעקב אביהם, ואמר התרגום ושרת רוח נבואה על יעקב אבוהון, ולשון החכמים אין הנבואה שורה לא מתוך עצלות, ולא מתוך עצבות אלא מתוך דבר שמחה:

וכאשר ידע משה רבינו שלא נשאר לו מחיצה שלא הסיר אותה וכי נשלמו בו מעלות המדות כלם והמעלות השכליות כלם בקש להשיג השם על אמיתת מציאותו אחר שלא נשאר לו מונע, ואמר הראני נא את כבודך, והודיעו ית' שאי אפשר לו זה בהיותו שכל נמצא בחומר, ר"ל מאשר הוא אדם והוא אמרו כי לא יראני האדם וחי, הנה לא נשאר (לו) בינו ובין השגת השם על אמיתת מציאותו אלא מחיצה אחת בהירה והיא השכל האנושי שאינו נבדל, וגמל עליו אותו השם חסד בתת לו מן ההשגה אחר ששאלו יותר ממה שהיה אצלו קודם שאלתו, והודיעהו שהתכלית אי אפשר לו מפני שהוא בעל גשם, וכנה אמתת ההשגה בראית פנים, כי האדם כשיראה פני חבירו תהיה לו אז בנפשו צורתו עד שלא יתערב לו עם זולתו, אבל כשיראה אחוריו אע"פ שהוא מכירו בראיה ההיא אבל פעמים יספק עליו ויתערב לו עם זולתו, כן השגתו ית' על האמת הוא שיהיה מאמתת מציאתו בנפש מה שלא ישתתף במציאות ההוא זולתו מן הנמצאות עד שימצא בנפשו מציאותו חזק נבדל למה שמצא בנפשו ממציאות שאר הנמצאות, ואי אפשר לאדם להשיג זה השיעור מן ההשגה אלא שהוא ע"ה השיג למטה מזה מעט, והוא אשר כנה ואמר אותה וראית את אחורי, ואני עתיד להשלים זה הענין בספר הנבואה. וכאשר ידעו החכמים ע"ה ששני המינים האלה מן הפחיתיות ר"ל השכליות והמדות, הם אשר

יבדילו בין האדם ובין השם, ובהם הוא יתרון מעלת הנביאים אמרו על קצתם במה שראו מחכמתם ומדותיהם ראוים היו שתשרה עליהם שכינה כמשה רבינו, ולא יעלם ממך ענין הדמיון שהם דמו אותם בו, לא שהשוווהו, אליו חלילה לשם, וכן אמרו על אחרים כיהושע על הצד אשר זכרנו, וזה הוא הענין אשר כוננו לבארו בזה הפרק:

פרק ח

אי אפשר שיולד האדם מתחלת ענינו בטבע בעל מעלה ולא בעל חסרון, כמו שאי אפשר שיולד האדם בטבע בעל מלאכה מן המלאכות, אבל אפשר שיולד בטבע מוכן למעלה או לחסרון בהיות פעולותיה יותר קלות עליו מפעולות זולתה, והמשל בו כשיהיה אדם מזגו נוטה אל היובש ויהיה עצם מוחו זך הלחות (בו) מעט שזה יקל עליו לגרוס ולזכור ולהבין הענינים יותר מאיש בעל לחה לבנה רב הלחות במוח, אבל אם יונח האיש ההוא המוכן במזגו אל זאת המעלה מבלתי למוד כלל, ולא יעורר כחו ישאר סכל בלא ספק, וכן כשילמדו ויבינו זה העב הטבע רב הלחה ידע ויבין אבל בקושי, ועל זה המין בעצמו ימצא איש שמזג לבו יותר חם ממה שצריך מעט, ויהיה גבור ר"ל מוכן לגבורה אם ילמדוהו הגבורה יהיה גבור במהרה, ואחר מזג לבו יותר קר ממה שצריך והוא מוכן לצד המורך והפחד, וכשילמדוהו וירגילוהו יקבלם מהרה, ואם יכוין בו הגבורה לא ישוב גבור רק בקושי גדול, אבל ישוב כשירגילוהו בלא ספק:

ואמנם בארתי לך זה שלא תחשוב השגעונות אשר ישקרו חכמי הכוכבים אמיתיות כשיחשבו שמולד אדם ישימהו בעל מעלה או בעל חסרון, ושהאיש מוכרח על המעשים ההם בהכרח.

אמנם אני יודע שהדבר המוסכם עליו מתורתינו ומפילוסופי יון כמו שאמתוהו טענות האמת שפעולות האדם כלם מסורות לו אין מכריח עליו בהם ולא מביא אותו זולת עצמו כלל יטהו לצד מעלה או לצד חסרון, אלא אם יהיה הכנה מזגית לבד כמו שבארנו שיקל לו בה ענין או יכבד, אבל שיתחייב או יהיה נמנע אין זה כלל.

ואלו היה האדם מוכרח על פעולותיו היו בטלות מצות התורה ואזהרותיה והיה הכל שקר גמור אחר שאין בחירה לאדם במה שיעשה, וכן היה מתחייב בטול הלמוד וההתלמדות ולמוד כל מלאכת מחשבת, והיה כל זה הבל ולבטלה אחר שהאדם אי אפשר לו כלל מפני המכריח שיכריחהו מחוץ לפי דעת האומרים זה שלא יעשה הפועל הפלוני, ומבלתי שידע החכמה הפלונית, ושתהיה לו המדה הפלונית, והיה הגמול והעונש גם כן עול גמור לא ממנו קצתינו לקצתינו, ולא מהשם לנו, שזה שמעון ההורג

לראובן אחר שזה מוכרח שיהרוג וזה מוכרח שיהרג למה נענוש שמעון ואיך יתכן גם כן עליו ית' צדיק וישר הוא שיענשהו על פועל שאי אפשר לו לא יעשהו, ואפילו השתדל שלא יעשהו לא היה יכול, והיו בטלות גם כן ההכנות כלם עד סופם מבנות הבתים, וקנות המזון, ולברוח בעד הפחד וזולת זה, כי אשר נגזר שיהיה אי אפשר מבלתי היותו, וזה כלו שקר גמור וכנגד המושכל והמורגש והריסת חומת התורה, ולגזור על השם בעול חלילה לו ממנו.

אמנם האמת אשר אין ספק בו שפעולות האדם כלם מסורות לו אם ירצה יעשה ואם ירצה לא יעשה מבלתי הכרח שיכריחוהו עליו, ומפני זה היא ראוי לצותו, אמר ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע וגו', ובחרת בחיים, ושם הבחירה לנו בהם, וחיוב העונש למי שימרה, והגמול למי שיעבוד אם תשמעו אם לא תשמעו, וחייב הלמוד וההתלמדות, ולמדתם אותם את בניכם, ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם וכל מה שבא בלמוד המצות, וחייב גם כן ההכנות כלם כמו שכתוב בתורה, ואמר ועשית מעקה לגגיך ולא תשים דמים בביתך, פן ימות במלחמה וגו', במה ישכב, לא יחבול רחים ורכב וגו', והרבה בתורה ובספרי הנביאים מזה הענין ר"ל ההכנות:

אבל מה שנמצא לחכמים והוא אמרם הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, והוא אמת ונוטה לצד מה שזכרנו, אלא שהרבה פעמים יטעו בני אדם ויחשבו קצת פעולות האדם הבאות בבחירתו שהוא מוכרח עליהם כזווג פלוני, או היות זה הממון בידו, וזה בלתי אמת, כי זאת האשה אם לקחה בכתובה וקדושין והיא כשרה לו ולקחה לו לפריה ורביה והיא מצוה והשם לא יגזור בעשיית מצות, ואם יהיה בנשואיה איסור היא עבירה והשם לא יגזור עבירה, וכן זה אשר גזל ממון פלוני, או גנבו או הונה אותו וכחש בו ונשבע עליו לשקר אם נאמר שהשם גזר על זה שיגיע זה הממון לידו ושיצא מיד זה האחר כבר גזר בעבירה, ואין הענין כן, אבל כל פעולות האדם הבאות בבחירתו בהם בלא ספק ימצאו המצות והעבירות כי כבר בארנו בפרק השני שמצות התורה ואזהרותיה הם בפעולות אשר לאדם בהם בחירה שיעשה ושלא יעשם, ובה החלק מן הנפש תמצא יראת שמים ואינה בידי שמים, אבל נמסרת לבחירת האדם כמו שבארנו, אם כן אמרם הכל אמנם ירצו בו הענינים הטבעיים אשר אין בחירה לאדם בהם, כגון היותו ארוך או קצר, או רדת מטר או עצירה, או הפסד אויר או זכותו, וכיוצא בזה מכל מה שבעולם זולת תנועת האדם ומנוחתו:

ואמנם זה הענין אשר בארו החכמים שהמצות והעבירות אינם ביד השם ולא ברצונו, אבל ברצון האדם, נמשכו בזה אחר דברי ירמיה והוא אמרו, מפי עליון לא תצא הרעות

והטוב, שהרעות הם המעשים הרעים והטוב הם המעשים טובים, ואמר שהשם לא גזר על האדם לעשות רע או טוב, ואחר שהענין כן ראוי לאדם שיתאונן ויבכה על מה שעשה מן החטאים והעבירות אחר שפשע ברצונו, ואמר מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו, ואחר כן שב ואמר שרפואת זה החולי בידינו כי כמו שפשענו בבחירתינו כן לנו לשוב ממעשינו הרעים, ואמר אחר זה נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד י"י נשא לבבינו אל כפים אל אל בשמים:

אבל המאמר המפורסם אצל בני אדם וגם ימצא ממנו בדברי החכמים ובדברי הנביאים גם כן והוא שישיבת האדם וקימתו וכל תנועותיו ברצון השם ית' וחפצו, הוא מאמר אמיתי על צד אחד, והוא כמי שהשליך אבן אל האויר וירדה למטה שאמרנו בה שברצון השם ירדה למטה, והוא מאמר אמיתי שהשם רצה שתהיה הארץ כלה במרכז, ומפני זה בכל עת שישליכו חלק ממנה למעלה יתנועע אל המרכז, וכן כל חלק מחלקי האש יתנועע למעלה ברצון שקדם להיות האש מתנועעת למעלה, לא שהשם רצה בעת שהתנועע זה החלק מן הארץ שיתנועע למטה.

ובזה יחלקו המדברים, כי שמעתים אומרים שהרצון בכל דבר עת אחר עת תמיד, ולא כן נאמין אנחנו, אך הרצון היה בששת ימי הבראשית, ושימשכו הדברים כלם על טבעם תמיד כמו שאמר מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה, ואין כל חדש תחת השמש.

ומפני זה הוצרכו החכמים לומר שכל המופתים היוצאים חוץ לטבע אשר היו ואשר עתידים להיות ממה שיעד בהם כלם קדם הרצון בהם בששת ימי בראשית והושם בטבע הדברים אז שיתחדש בהם מה שיתחדש, וכאשר יתחדש בעת שצריך נחשוב בו שעתה הנתחדש, ואין הענין כן. וכבר הרחיבו בזה הענין הרבה במדרש קהלת וזולתו, וממאמרם בזה הענין עולם כמנהגו נוהג, ותמצאם תמיד בכל דבריהם ע"ה בורחים מתת הרצון בדבר אחר דבר ובעת אחר עת, ועל זה הצד יאמר באדם כשיקום וישב שברצון השם קם וישב ר"ל שהושם בטבעו בתחילת בריאת האדם שיקום וישב בבחירתו, לא הוא רצה עתה בעת קומו שיקום או שלא יקום כמו שלא רצה עתה בנפילת זה האבן שתפול או שלא תפול, וכלל הענין שתאמין כי כמו שרצה השם שיהיה האדם נצב הקומה, רחב החזה, בעל אצבעות, כן רצה שיתנועע, וינוח מעצמו, ויעשה פעולות בבחירתו אין מכריח לו עליהם ולא מונע לו מהן כמו שהתבאר בתורה האמתית ואמרה מבארת זה הענין, הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע וגו', וכבר ביאר התרגום הפירוש שהרצון בו ממנו לדעת טוב ורע וגו', ר"ל שהוא היה אחד בעולם, ר"ל מין שאין כמותו

מין אחר שישתתף עמו בזה הענין אשר נמצא לו, ומה הוא, שמעצמו ומנפשו ידע הטוב והרע, ויעשה איזה מהם שירצה ואין מונע לו מהם, ואחר שהוא כן, אפשר שישלח ידו ויקח מזה ואכל וחי לעולם. ואחר שהתחייב זה במציאות האדם ר"ל שיעשה בבחירתו פעולות הטוב והרע, כאשר ירצה, התחייב ללמדו דרכי הטוב ושיצוהו ויזהירוהו ויענישוהו ויגמלוהו, והיה כל זה יושר, וראוי לו שירגיל עצמו פעולות הטובות, עד שיהיו לו המעלות, ויתרחק מן הפעולות הרעות עד שיסורו ממנו הפחיתיות אם הם נמצאות אתו, ולא יאמר שהם בענין שאינם יכולות להשתנות, כי כל ענין אפשר להשתנות מן הטוב אל הרע ומן הרע אל הטוב והכל בבחירתו, ובעבור זה הענין זכרנו כל מה שזכרנו מענין המצות והעבירות:

והנה נשאר לנו לבאר דבר אחד מזה הענין והוא שיש קצת פסוקים יחשבו בהם בני אדם שהשם יגזור במרי ושהשם יכריח עליו, וזה שקר וצריכים אנו לבארם, כי הרבה מבני אדם התבלבלו בהם, ומזה אמרו לאברהם, ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, אמרו הלא תראה שגזר על המצריים שיחמסו זרע אברהם, ולמה ענשם וזה בהכרח בגזירה שהשתעבדו בהם כמו שגזר.

והתשובה בזה שזה הענין דומה כאלו אמר השם שהנולדים לעתיד יהיה מהם מורה, ועובד, וחסיד, ורע, וזה אמת, ולא בזה המאמר התחייב פלוני הרע להיות רע על כל פנים ולא פלוני הצדיק להיות צדיק על כל פנים, אבל כל מי שהיה מהם רע היה בבחירתו, ואלו היה רוצה להיות צדיק היה יכול ואין מונע לו, וכן כל צדיק וצדיק אלו היה רוצה להיות רע לא היה לו מונע מזה, כי הדברים שאמר לא אמר על איש ידוע עד שיאמר כבר נגזר עליו, ואמנם באו (הדברים) בכלל, ונשאר כל איש בחירתו כעיקר יצירתו, וכן כל איש ואיש מן המצריים אשר חמסום והונו אותם היה בבחירתו שלא יחמסם אלו היה רוצה, כי לא נגזר על האיש (בפרט) שיחמוס:

וזאת התשובה בעצמה נשיב על אמרו הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה וגו', שאין הפרש בין זה ובין אמרו מי שיעבוד ע"ז נעשה בו (כך וכך) שאם לא ימצא לעולם מי שיעבור תהיה ההפחדה לבטלה, והיו הקללות כלם לבטלה, וכן העונשים אשר בתורה אין לנו לומר כאשר מצאנו דין סקילה בתורה שזה אשר חלל השבת היה מוכרח לחללו, ולא מפני הקללות (שבאו בתורה) נאמר שאשר עבדו ע"ז וחלו עליהם הקללות ההם נגזר עליהם לאבדה, אבל בבחירתו עבדה כל מי שעבדה, וחל עליו העונש גם המה בחרו בדרכיהם וגו' גם אני אבחר בתעלוליהם וגו':

אבל אמרו וחזקתי את לב פרעה וגו' ואחר כך ענשו והמיתו יש בו מקום לדבר ויעלה ממנו בידינו שורש גדול, והסתכל מאמרי בזה הענין, ושים אליו לבך, וחבר אותו על דברי זולתי ובחר לך הטוב, והוא שפרעה וסיעתו אלו לא היה להם חטא אלא זה שלא שלחו ישראל, היה הענין מסופק על כל פנים שהוא מנעם מלשלוח אותם כמו שאמר כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו, ואחר כן היה מבקש ממנו לשלחם, והוא מוכרח שלא לשלחם, ואחר כך לענשו כאשר לא שלחם ולהמיתו הוא וכל סיעתו זה היה עול בלא ספק וסותר לכל מה שהקדמנו, אלא נשאר שאין הענין כן, אבל פרעה וסיעתו מרו בבחירתם מבלי הכרח, וחמסו הגרים אשר היו בתוכם ועולו עליהם עול גמור כמו שאמר בביאור, ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו הבה נתחכמה לו וגו', וזאת הפעולה היתה מהם בבחירתם וברוע לבבם ולא היתה עליהם בזה הכרחה, והיה עונש השם להם על זה למנעם מן התשובה עד שיחול עליהם מן העונש מה שהיה ראוי להם מן הדין שזה ענשם, ומניעתם מן התשובה הוא שלא ישלחם, וכבר ביאר השם זה והודיעו שאלו היה רוצה להוציאם לבד היה מאבד אותו וסיעתו והיו יוצאים, ואמנם רצה עם הוציא אותם לענשו על חמסם הקודם כמו שאמר בתחלת הענין, וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי וגו', ואי אפשר לענשם אלו היה עושים תשובה ועל כן נמנעו מן התשובה והחזיקו בהם, והוא אמרו כי עתה שלחתי את ידי וגו', ואולם בעבור זאת העמדתיך וגו': ואין לדקדק עלינו אם נאמר שהשם יענש האדם שימנעהו מן התשובה, ולא יניח אליו בחירה בתשובה, כי הוא ית' ידע החטאים, ולפי חכמתו וישרו יהיה שעור העונש, פעמים יענש בעולם הזה לבד ופעמים יענש בעולם הבא לבד, ופעמים יענש בשניהם, וענשו בעולם הזה חלוק, פעמים יענש בגוף, ופעמים בממון או בשניהם יחד, וכמו שיבטל קצת תנועות האדם שהן בבחירתו על צד העונש, כבטל ידו מן המלאכה (שלא יוכל לעשות בו דבר) כמו שעשה בירבעם, או (יסמא) עינו מן הראות כמו שעשה באנשי סדום הנקבצים על לוט, כן יבטל ממנו בחירת התשובה עד שלא יתעורר אליה כלל וימות בחטאו, ולא נתחייב לדעת חכמתו, עד שנדע למה ענש בה המין מן העונש ולא ענש במין אחר, כמו שלא נדע מה הסבה בהיות לזה המין זאת הצורה ולא היתה לו צורה אחרת, אבל הכלל כי כל דרכיו משפט, ויענש החוטא כפי חטאו ויגמול המטיב כפי הטבתו. ואם תאמר למה בקש ממנו לשלוח את ישראל פעם אחר פעם והוא נמנע מלשלחם, ולמה באו המכות עליו והוא עומד (במרדו) על עקשותו, כמו שאמרנו שענשו היה שיעמוד על עקשותו, ולא היה מבקש ממנו לבטלה מה שאי אפשר לעשותו, זה גם כן היה לחכמה מהשם ית' שיודיעהו שהשם יבטל בחירתו כשירצה לבטלה, ואמר לו

אני מבקש ממך שתשלחם, ולו שלחת היית נצול, אלא אתה לא תשלחם עד שתמות, והיה צריך הוא שיודה (לשלחם) עד שיראה הפך דבר הנביא שהוא נמנע להודות, ולא היה יכול, והיה בזה אות גדולה מפורסמת אצל כל בני אדם כמו שאמר, ולמען ספר שמי בכל הארץ, שהשם אפשר שיענש האדם שימנעהו בחירת פעולה אחת, וידע הוא בה ולא יוכל למשוך נפשו ולהשיבה אל הבחירה ההיא. ועל זה הצד בעצמו היה עונש סיחון מלך חשבון, כי למה שקדם ממריו אשר לא הוכרח עליו ענשו השם שמנעו מהפיק רצון ישראל עד שהרגוהו, והוא אמרו ולא אבה סיחון העבירנו בו וגו', ואשר היה קשה על המפרשים כלם בחשבם שסיחון נענש כשלא הניח את ישראל לעבור בארצו ואמר איך יענש והוא מוכרח, כמו שחשבו שפרעה נענש הוא וסיעתו על אשר לא שלחו את ישראל, ואין הענין כן, אלא כמו שבארנו שפרעה וסיעתו היה ענשם מהשם על מה שקדם מחטאתם שלא ישובו עד שיבואו עליהם כל אלה המכות והיה עונש סיחון על מה שקדם מחטאתו אל עולו במלכותו שמנע לעשות רצון ישראל עד הרגוהו:

וכבר ביאר השם על ידי ישעיה הנביא שהוא ית' יעש קצת המורים כשימנע מהם התשובה ולא יניח להם הבחירה, כמו שאמר השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע ושב ורפא לו, וזה דבר פשוט אינו צריך לפרוש, אבל הוא מפתח למנעולים רבים, ועל זה העיקר הולכים דברי אליהו ע"ה על הכופרים מאנשי דורו, ואתה הסבות את לבם אחורנית, ר"ל כאשר חטאו ברצונם היה ענשך עליהם שתסב לבם מדרך התשובה לא תניח להם הבחירה ולא רצון להניח החטא ההוא, והתמידו מפני זה על כפרם באמרו, חבור עצבים אפרים הנח לו ר"ל שהוא התחבר אל העצבים בבחירתו ואהב אותם עונשהו שיונח על אהבתם, והוא ענין הנח לו, וזה מן הפירושים הטובים למי שיבין דקות העניינים. ואמנם מאמר ישעיה למה תתענו י"י מדרכיך תקשיח לבנו מיראתך, אינו מזה הענין כלו, ואינו נתלה בדבר ממנו, ואמם ענין אלו הדברים כפי מה שבא לפניו ולאחריו שהוא מתרעם מהגלות, וגרותינו, והפסק ממשלתינו, ותגבורת האומות עלינו, ואמר דרך תפלה י"י אלהים כשיראו זה הענין מתגבורת הכופרים יתעו מדרך האמת ויטה לבם מיראתך, וכאלו היית אתה סבה לסכלים האלה לצאת מדרך האמת במאמר משה רבנו ואמרו כל הגוים אשר שמעו את שמעך לאמר מבלתי יכולת י"י, ומפני זה אמר אחר זה שוב למען עבדיך שבטי נחלתך, ר"ל עד שלא יהיה בענין חלול השם, וכמו שבאר בתרי עשר מאמר הנמשכים אחר האמת המנוצחים מן הגוים בזמן הגלות, אמר מספר דבריהם כל עושה רע טוב בעיני י"י ובהם הוא חפץ, או איה אלהי המשפט, וספר מדבריהם גם כן מרוב הגלות אמרתם שוא עבוד אלהים ומה בצע כי שמרנו משמרתו

וכי הלכנו קדורנית מפני י"י צבאות ועתה אנחנו מאשרים זדים, ובאר ואמר שהוא ית' עתיד לבאר האמת ואמר ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע וגו'. אלו הפסוקים המסופקים בתורה ובמקרא שיראה מהם שהשם יכריח על העבירות, והנה בארנו ענינם בלא ספק, והוא באור אמיתי עם רוב ההתבוננות. ונשארנו על שרשינו שברשות האדם המצוה והעבירה, והוא הבוחר בפעולותיו מה שירצה לעשותו יעשה, ומה שלא ירצה לעשותו לא יעשה, רק אם יענשהו השם על חטא שחטא שיבטל רצונו כמו שבארנו, ושקנין המעלות והפחיתיות בידו, ומפני זה צריך לו שישתדל לקנות לנפשו המעלות שאין לו מעיר זולתו שיעריהו עליהם, והוא אמרם במוסרי זאת המסכתא אם אין אני לי מי לי:

ולא נשאר מזה הענין אלא דבר שצריך לדבר בו מעט עד שתשלם כוונת הפרק, ואע"פ שלא היה בדעתי לדבר בו כלל אבל הצורך הביא אל זה, והוא ידיעת השם העתידות שהיא הטענה אשר יטענו עלינו בה החשבים שהאדם מוכרח על המצוה ועל העבירה, ושכל פעולות האדם אין לו בחירה בהם אחר שבחירתו נתלית בבחירת האלהים, ואשר הביא לזאת האמונה שהוא אומר, זה האיש ידע בו השם אם יהיה צדיק או רשע, או לא ידע, ואם תאמר ידע יתחייב מזה שיהיה מוכרח על הענין ההוא אשר ידעו השם מוקדם, או תהיה ידיעתו בלתי ידיעה אמתית, ואם תאמר שלא ידע מוקדם יתחייבו מזה הרחקות עצומות ויהרסו חומות.

ושמע ממני מה שאומר אותו והסתכל בו מאד, שהוא האמת בלא ספק. וזה שכבר התבאר בחכמת האלהות, ר"ל מה שאחר הטבע, שהשם אינו יודע במדע ולא חי בחיים עד שיהיה הוא והמדע שני דברים כאדם וידיעתו, שהאדם בלתי המדע והמדע בלתתי האדם אם כן הם שני דברים, ואלו היה השם יודע במדע היה מתחייב הרבוי והיו הקדמונים רבים, השם והמדע אשר בו ידע, והחיים אשר בו הוא חי, והיכולת אשר בה הוא יכול, וכן כל תואריו, ואמנם זכרתי לך (תחלה) טענה קרובה וקלה להבין אותה ההמון, שהטענות והראיות שיתירו זה (ספק) הם חזקות מאד ומופתיות.

והתבאר שהוא ית' תואריו, ותואריו הוא, עד שיאמר שהוא המדע, והוא היודע, והוא הידוע, והוא החיים, והוא החי, והוא אשר ימשיך לעצמו החיים, וכן שאר התארים, ואלו הענינים קשים לא תקוה להבינם הבנה שלימה משתי שורות או שלוש מדברי, ואמנם יעלה בידך מהם ספור דברים לבד. ולזה העיקר הגדול לא התיר לשון העברי לאמר חי י"י, כמו שאמרו חי נפשך, חי פרעה, ר"ל שם מצורף, כי המצורף והמצטרף אליו שני דברים חלוקים ולא יצטרף הדבר לעצמו, וכאשר היו חיי השם הם עצמו ועצמו חייו

ואינם דבר אחר זולתו לא אמרו אותו בצרוף אבל אמרו חי י"י, הכוונה בזה שהוא וחייו דבר אחד:

וכבר התבאר גם כן (בספר הנקרא) מה שאחר הטבע שאין יכולת בדעותינו להבין מציאותו ית' על השלימות, וזה לשלימות מציאותו וחסרון דעותינו ושאין למציאותו סבות שיודע בהן, ושקוצר דעותינו מהשיגו כקוצר אור הראות מהשיג אור השמש, שאינו לחולשת אור השמש, אבל להיות זה האור יותר חזק מן האור שירצה להשיגו, וכבר דברו בזה הענין הרבה, והם כלם מאמרים אמיתים מבוארים. וראוי מפני זה שלא נדע דעתו גם כן ולא יכילהו דעתינו כלל אחר שהוא דעתו ודעתו הוא, וזה הענין הוא נפלא מאד, והוא אשר נבצר מהם ומתו, שהם ידעו שמציאותו ית' על השלימות אשר הוא עליו לא יושג, ובקשו להשיג ידיעתו עד שידעוה, וזה מה שאי אפשר, שאלו תכיל דעתינו מדעו היה מכיל מציאותו אחר שהכל דבר אחד שהשגתו על השלימות הוא שיושג כמו שהוא במציאותו מן הידיעה והיכולת והרצון והחיים וזולת זה מתאריו הנכבדים, והנה כבר בארנו שהמחשבה בהשגת ידיעתו סכלות גמורה אלא שאנחנו נדע שהוא יודע כמו שנדע שהוא נמצא, ואם נשאל איך הוא מדעו, נאמר אנחנו לא נשיג זה כמו שלא נשיג מציאותו על השלימות, וכבר הרחיק על מי שהשתדל על אמתת ידיעתו ית' ונאמר לו החקר אלוה תמצא אם עד תכלית שדי תמצא.

ותבין מן כל מה שאמרנוהו שפעולות האדם מסורות אליו וברשותו להיות צדיק או רשע מבלתי הכרחת השם לו על אחד משני הענינים, ומפני זה היה ראוי הציווי, והלימוד, וההכנה, והגמול, והעונש ואין בכל זה ספק, אמנם תואר ידיעתו ית' והשגתו לכל הדברים דעתינו קצרה להשיגו, כמו שבארנו. וזה כלל מה שכוונו לשום אותו בזה הפרק, וכבר הגיעה עת ואפסוק הדברים הנה, ואתחיל בפרוש זאת המסכתא אשר הקדמנו לה אליו אילו הפרקים: